

KULTURMINNER PÅ VARANGERHALVØYA

PROSJEKTRAPPORT FRA
KULTURMINNEREGISTRERINGEN I
FORBINDELSE MED EN PLANLAGT
OPPRETTET NASJONALPARK PÅ
VARANGERHALVØYA

•
•
•
•
•
•
•

<i>Innledning</i> _____	3
<i>Kort historikk om bruken av Varangerhalvøya</i> _____	3
Eldre steinalder _____	3
Yngre steinalder _____	3
Tidlig metalltid _____	3
Samisk jernalder _____	2
Nyere tid _____	2
<i>Feltarbeidet</i> _____	3
Prioriteringer _____	3
Registrerte områder 2001 _____	3
Utføringen av feltarbeidet _____	5
<i>Tidligere registreringer i Nasjonalpark området</i> _____	5
Eldre steinalder _____	Feil! Bokmerke er ikke definert.
Yngre steinalder og tidlig metalltid _____	6
Samisk jernalder og nyere tid _____	7
<i>Registrerte kulturminner og kulturmiljø 2001</i> _____	7
Oardejävri _____	9
Suavvejohka _____	10
Skallelv _____	10
Komagvær (Cavnat) _____	11
Persfjord (Biesavuodna) _____	12
Reinkalvvika (Miesavuodna) _____	13
<i>Konklusjon</i> _____	13
<i>Muntlig informasjon er blitt hentet inn fra:</i> _____	15
<i>Figurliste og tabeller</i> _____	15
<i>Litteraturliste</i> _____	15

Kulturminner på Varangerhalvøya

PROSJEKTRAPPORT FRA KULTURMINNEREGISTRERINGEN I
FORBINDELSE MED OPPRETTELSEN AV EN NASJONALPARK PÅ
VARANGERHALVØYA

INNLEDNING

De første planene for en opprettelse av nasjonalpark på Varangerhalvøya begynte i 1966. Fire år før dette hadde Norges første nasjonalpark, Rondane blitt åpnet. Varangerhalvøya fulgte i kjølvannet av dette, men har av ulike grunner ikke blitt utredet før nå. I mellomtiden har 18 områder fått vernestatusen nasjonalpark, som er den strengeste verneformen.

KORT HISTORIKK OM BRUKEN AV VARANGERHALVØYA

ELDRE STEINALDER (10 000 –4500 F.KR.)

På Varangerhalvøya finnes det spor etter menneskelig bruk allerede i eldre steinalder. Det er da snakk om en rekke boplasser og rester av redskaper. En boplass defineres som et sted der menneskene har oppholdt seg i kortere eller lengre tid. Bare få steder finnes spor etter hus. Huskonstruksjonene har vært lette, teltlignende konstruksjoner og er spor fra en relativt mobil fangstkultur uten fast stedstilknytning. Tidsspennet på over 5000 år åpner likevel for ulike muligheter av boformer og kulturer. Det er derfor problematisk å generalisere for sterkt omkring livet i eldre steinalder. Perioden er for stor og sporene for små til dette.

YNGRE STEINALDER (4500 – 2000/1800 F.KR)

Fra yngre steinalder har vi et langt bedre grunnlag for å kunne si noe om hvilke aktiviteter og kulturelle strømninger som preget perioden. Sporene fra denne epoken, er meget tallrike langs kysten av hele Varangerfjorden (Olsen 1994). Det er registrert flere hundre kulturminner fra yngre steinalder på Varangerhalvøya, noe som viser til stor og allsidig aktivitet. Det er registrert ulike bosetningsspor; både små gammelignende konstruksjoner, telt og store hus på over 50kvm (Schanche, K. 1994). Man vekslet mellom et nomadisk levesett med utnyttning av ulike ressurser, til et sedentært, kystbasert samfunn. Redskapene vekslet fra slatte steinspisser til slipte skifergjenstander. Særlig er de slipte gjenstandene i rød skifer karakteristisk for yngre steinalder.

TIDLIG METALLTID (2000/1800 – 0 F.KR)

Tidlig metalltid betegner en periode der vi får de første funnene av metall i Finnmark. Området er blant de første i Norge som introduseres for metallet. Allerede i yngre steinalder har vi noen få enkelt funn av kobber (Olsen 1994:125), men det er først i den etterfølgende perioden at metallet og spor etter handtering av metall blir vanlige. Kobberet og bronzen kommer først inn, men allerede i det siste årtusen f.Kr finner vi tallrike eksempler på bruk og bearbeiding av jern (Sundquist 1999). Det er også på denne tiden at det finnes en spesiell type keramikk, Kjelmøykeramikken, som finnes over store deler av Skandinavia (Solberg 1911, Simonsen 1976, Sundquist 1999, Olsen 1984).

SAMISK JERNALDER (0 – 1500 E.KR.)

Periodens første årtusen karakteriseres av funntomhet. Det er kun funnet et fåtall hustuffer (på Slettnes på Sørøya), og for øvrig helleproper og graver (Hesjedal, Damm, Olsen og Storli 1996). Årsaken til de få funnene settes i sammenheng med at bosetningsformen på denne tida satte langt færre og svakere spor etter seg. Den markerte nedgravinga av husene, som vi kjenner fra steinalderen og tidlig metalltid, ser ut til å ha opphørt og folk gikk kanskje over til lettere huskonstruksjoner og en mere nomadisk livsform. Perioden varer frem til reformasjonen i 1536 og de siste fem hundre årene viser en klar overgang til *Sii'da*-samfunnet.

Sii'da-samfunnet var en samfunnsstruktur som innebar at en eller flere familier hadde definert et område som de hentet sine ressurser fra. Ordninga innebar en flytting mellom kyst og innland, fra sommer til vinter, med flere ulike boplasser gjennom året (Nilsen 1990). Ressursene i havet ble utnyttet på våren og sommeren mens innlandet ble benyttet på høsten og om vinteren. I Øst-Finnmark eksisterte rester av *sii'da*-samfunnet (*Sijt* på Øst-samisk) helt inn i vårt århundre.

Hver *sii'da* hadde gjerne sin helligdom, et fjell, en iøyenfallende naturformasjon, en steinblokk e.l.. Denne kaltes *sieidi* og dette ordet skal ha samme ordstamme og opphav som *sii'da*. (S. E. Grydeland pers. kom.).

NYERE TID

Den norske befolkningen flytter etter hvert inn i Varangerområdet. Først til fjordene på yttersida, men etter hvert også inn i Varangerfjorden. Dette fører også med seg en langt sterkere grad av misjonering ovenfor samene, noe som fører til et religionskifte fra samisk religion til Kristendom ca. 1700 tallet (Nilsen 1990). Samtidig begynner den finske innvandringa til Finnmark. På grunn av sin ensidige satsing på jordbruk som levevei ble Finlands befolkning ofte plaget av sult dersom uår avløste uår. Som et eksempel kan det nevnes at i Nord-Finland var årene fra 1860 til 1868 sammenhengende uår og man antar at nesten 100.000 mennesker sultet i hjel (Eriksen 1989). Finnmarkskysten ble stående som et land som hadde nok mat og arbeid til alle. Finlenderne kalte det "havlandet", "Ruija". Mange slo seg ned i Varangerfjorden og startet med kombinasjonsbruk jordbruk/fiske. Sporene av denne innflyttinga er ennå tydelig, og i flere bygder har mange finsk som førstespråk. Som en følge av press fra storsamfunnet, den norske og finske ekspansjonen og de religiøse og storpolitiske strømningene ute i Europa, opphørte den gamle samiske sesongbosettingen. Ved inngangen til det 20 århundre regner man med at denne gamle livsformen tok slutt. De kulturminnene som jeg i det følgende beskriver stammer i all hovedsak fra denne livsformen.

I denne perioden skjer også en overgangen fra jakt til tamreindrift. Man antar at den utstrakte fangsten av villrein desimerte bestanden i slik grad at tamreindrift har blitt nødvendig for å unngå utryddelse av reinen. Samtidig har antagelig etterspørselen etter reinskinn og kjøtt vært så stor at kommersiell drift av rein har vært den eneste mulige måten å møte denne etterspørselen på. Man må derfor anta at bruken av de store fangstanleggene og ledegjerdene opphører på denne tiden.

Varangerområdet var ganske tidlig ute med innføring av skytevåpen (Kjersti Schanche pers kom). Allerede på 1600-tallet var skytevåpen introdusert i disse delene av landet selv om de kanskje ikke var i vanlig bruk av alle. Man må derfor tenke seg en overgangsfase der noen hadde skytevåpen mens andre måtte nøye seg med den gamle buen. Bruk av armbrøst kjenner vi ikke til i dette området. De tidlige munnladerne var selvsagt heller ikke av samme kvalitet og med samme kraft som dagens geværer og ga kanskje ikke de virkelig store fordelene i forhold til de tradisjonelle våpnene.

FELTARBEIDET

AVGRENSNING AV OMRÅDET

Området som tenkes omgjort til nasjonalpark er stort og innbefatter fire kommuner. Landskapet varierer fra skogkledte området med relativt tykk vegetasjon til vegetasjonsløst fjellandskap og forblåste kyststrekninger. Samtidig er det et gammelt kulturlandskap med kulturminner som i tid strekker seg fra eldre steinalder og frem til våre dager.

PRIORITERINGER

På grunn av områdets utstrekning og den tidsmessige begrensningen, var det nødvendig med en prioritering av området som skulle befares. De prioriterte områdene ble først og fremst valgt ut på bakgrunn av to kriterier

- 1) Sannsynligheten for at det ville være viktige kulturminner der
- 2) Sannsynligheten for at dette ville være områder med konsentrert trafikk inn i nasjonalparken.

1) Under dette punktet ble de tidligere registreringene, som er gjort i dette området, tatt i betraktning. Det er foretatt flere befaringer og arkeologiske utgravninger gjennom tida (se "Tidligere registreringer i nasjonalparkområdet"), og disse ble tatt med i vurderinga av de registreringene.

2) Under dette punktet ble spørsmålet om det ville være viktig å registrere grenseområdene for nasjonalparken. En slik plan ville skaffe kunnskap om hvilke kulturminner som ligger innfor grensen og hvilke som ligger utenfor. Slik viten kan selvsagt være ønskelig, men det var likevel et problem forbundet med denne tilnæringsmåten. For det første var ikke grensene for nasjonalparken endelig trukket opp. Videre rapporter vil kunne medføre endringer av grensene noe som ville gi en slik registrering liten relevans. For det andre er grensene trukket såpass grovt at det i mange tilfeller ville være vanskelig å avgjøre hvilken side av streken de enkelte kulturminnene ligger på. Vi valgte derfor å ikke gjøre en slik tilnærming til registreringen til noen hovedsak, men som det går frem av arbeidet så er det likevel fortrinnsvis grenseområdene som er blitt befart.

Sannsynligheten for at områdene ville bli gjenstand for trafikk ble hovedsakelig vurdert ut fra tilgjengelighet, eksisterende barmarksløyper og tradisjonelt turterreng. Ferdsel på scooter vinterstid ble ikke vektlagt.

METODE

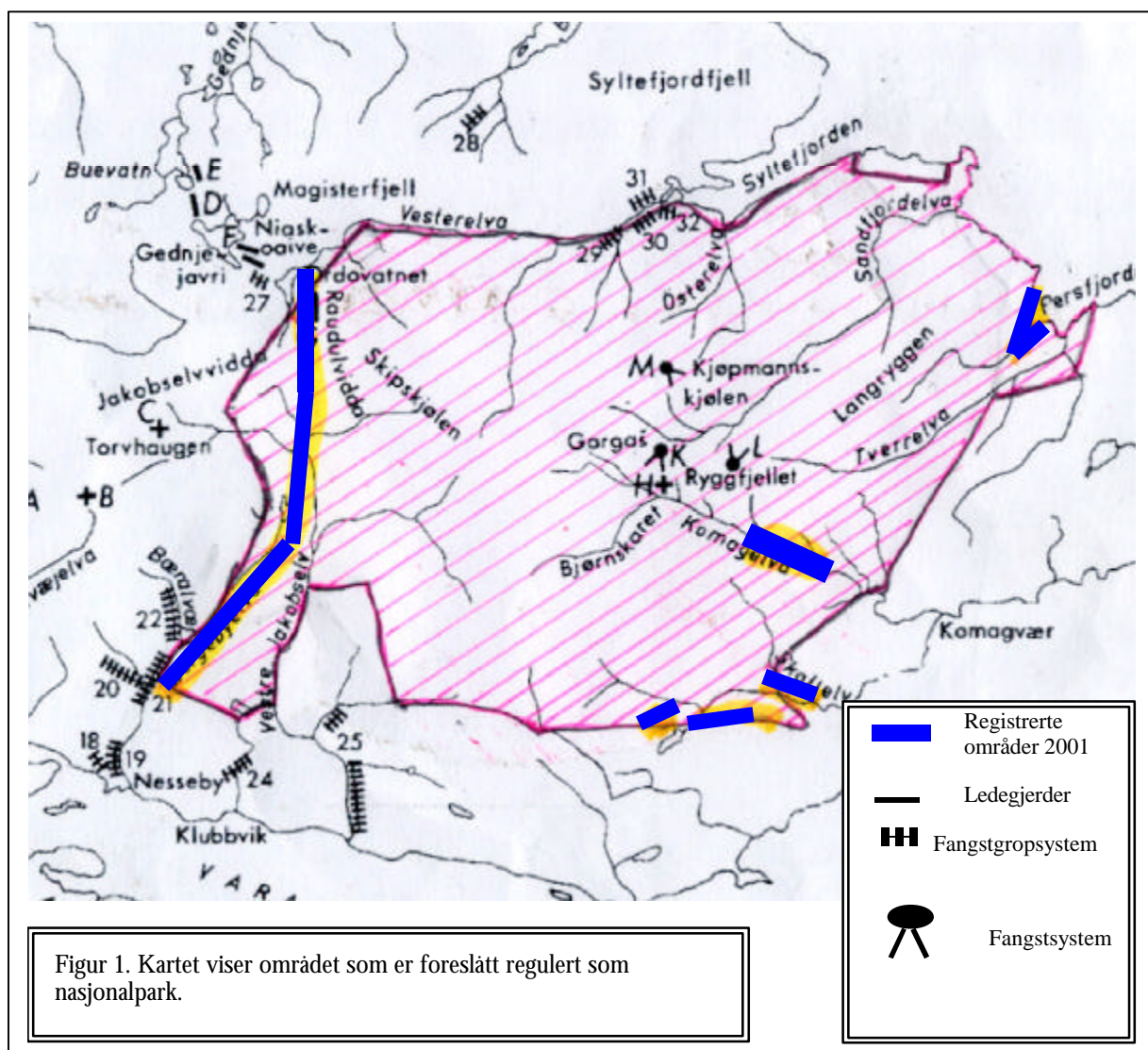
Registrering i innlandet skiller seg ganske klart fra registrering på kysten. På kysten følger kulturminnene kystlinja og ligger på strandterrasser i en viss avstand fra havet. På innlandet finnes det ingen slike faste terrasser å gå etter og terrenget må leses på en annen måte. Det å tidfeste kulturminner i innlandet er også langt vanskeligere enn på kysten, fordi det ikke er et havnivå å ta utgangspunkt i. Spor etter havsenkningen gir gode muligheter til å datere kulturminner ut fra kulturminnets plassering i forhold til det antatte havnivå. Ved hjelp av geologiske data kan havnivåenes alder dateres. På innlandet tas det istedet utgangspunkt i kulturminnets utseende, morfologi, og det generelle inntrykk som kulturminnet gir. Det er også viktig å se hvordan kulturminnet ligger i forhold til terreng, vegetasjon og lignende. Soppdannelser på stein gir en viss pekepinn på når steinen er flyttet på. Steinen som ligger på overflata i kontakt med vær, vind og sollys får over mange år en viss soppvekst. Dette gir en relativt ny steinsetting en nesten svart overflate med flaklignende sopp, mens eldre steinsettinger

får en brungul- og irrgønnaktig overflate. Dette gir ingen klar datering, men er et hjelpemiddel i registreringsarbeidet. En sikrere datering gis gjennom en C14 datering på organisk materiale i nær kontekst med kulturminnet. Dette blir sjelden gjort i forbindelse med arkeologisk registreringsarbeid.

REGISTRERTE OMRÅDER 2001

Etter prioriteringen blei 4 områder valgt ut for registrering:

- I. Området Ordejävri ned til Bergeby. Hele strekningen over Stallovjavit og Jakobselvkroken.
- II. Skallelv. Østsida av elva og vestsida frem til Vasavann.
- III. Komagelv. Området fra nasjonalparkgrensa og opp mot Grythaugen.
- IV. Persfjord. Området inne i fjorden og oppover elvene samt Reinkalvvika.

De registrerte områdene har barmarksløyper og relativt stor trafikk om sommeren. De har tradisjonelt vært mye i bruk og de er lite registrert. Det er flere områder som burde vært gjennomført, slik som Bjørnskaret, men som ble utelatt av tidsmessige hensyn.

UTFØRINGEN AV FELTARBEIDET

Feltarbeidet ble lagt opp med en ukes forarbeid og arkivsøk for feltleder og 3 dager forarbeid for feltassistent. Feltarbeidet forgikk på seinsommeren/høsten.

De involverte var:

Øyvind Sundquist Feltleder

Hartvig Birkely Feltassistent I

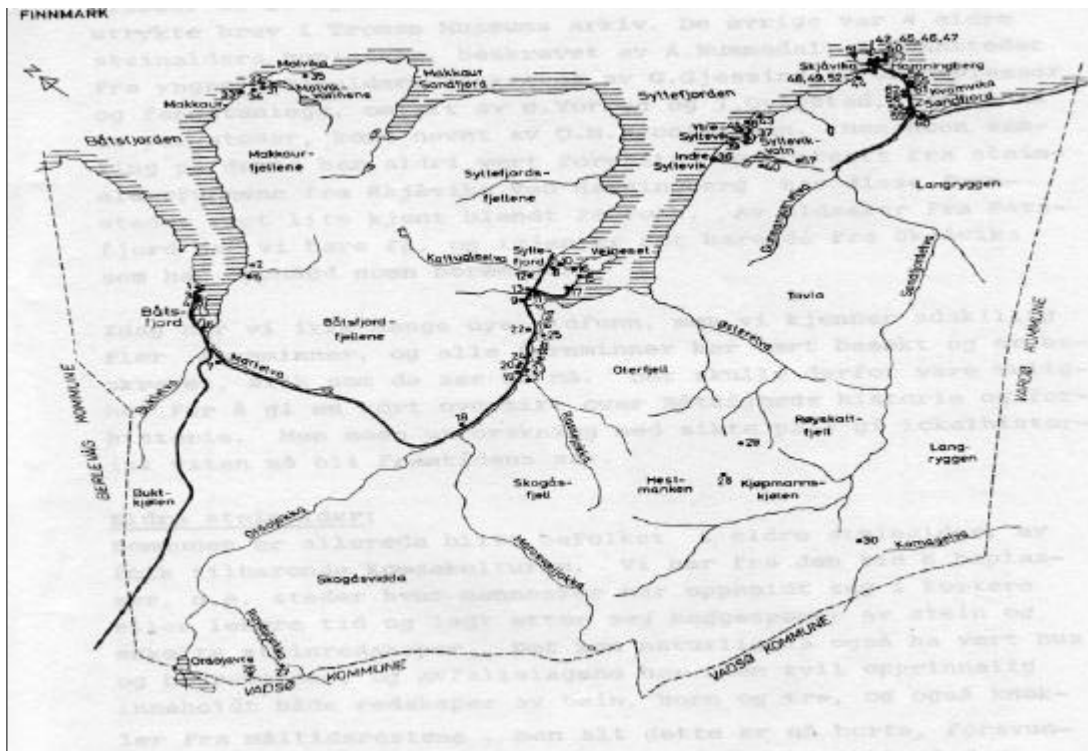
Arnstein Jonskareng Feltassistent II

Været var godt gjennom hele arbeidet. På grunn av arbeidets store geografiske utstrekning ble det mye bilkjøring og flytting av leir. På grunn av at nasjonalparken er tenkt anlagt så pass langt inne på halvøya var vi avhengige av å benytte oss av barmarksløypene som går fra hovedveien og innover. Dette innebar at vi måtte innhente tillatelse til å benytte løypene noe som medførte en del ekstraarbeid. Dette gjaldt i særlig grad løypa innover til Porten ved Komagelv, men det løste seg tilslutt da vi fikk dispensasjon fra teknisk sjef i Vardø kommune til å foreta forflyttingen.

Vi bodde i lavvo under hele feltarbeidet noe som fungerte godt. Alle kulturminnene ble målt opp og beskrevet skriftlig med henvisninger til terrenget rundt. Det ble tatt bilder både med S/H og dias, alle kulturminnenes GPS-posisjon ble tatt og posisjonen ble avmerket på M711 kart. GPSen var innstilt på ED-50 kartet. Det ble ikke tatt noen gjennomsnittsmålinger av kulturminnenes beliggenhet på GPS.

TIDLIGERE REGISTRERINGER I NASJONALPARK OMRÅDET

Som vi ser av den historisk bruken av Varangerhalvøya så har området ei svært lang historie. Det har vært gjort funn av bosetting så langt tilbake som til eldre steinalder, men tyngdepunktet for kulturminner fra steinalderen konsentrerer seg i hovedsak om kystlinjen.

ELDRE STEINALDER

I Syltefjorden er det registrert boplasser fra eldre steinalder ved Kattuglelva, Gabrielbukta, Hansemolla og Hamnesodden. I Hamningberg er boplassen Skjånes III datert til eldre steinalder (se Fig. 2). Boplassene ble registret i 1970, 71 og 72 av Povl Simonsen og Unn Omberg. Funnene fra boplassene er relativt få og ble avdekket av Bøe og Nummedal tidlig på 30-tallet. Det dreier seg om avslag av hvit kvarts og rød eller grå grovkornet kvartsitt. Dette er steinslag som finnes overalt på Varangerhalvøya og gir liten informasjon om aktivitetene i området. Vi finner også enkelte skrapere og skiveøkser i samme materiale, noe som vitner om skinnbearbeiding, jakt og håndverk.

Figur 2. Kartet viser registreringer som er gjort i Båtsfjord Kommune. Registreringene fra steinalder ligger ved sjøen innerst i Syltefjorden og i Skjåvika, rett vest av Hamningberg. Kartet er hentet fra Simonsen 1976 og nøyaktige beskrivelser av funnstedene kan finnes der.

YNGRE STEINALDER OG TIDLIG METALLTID

Fra yngre steinalder er det foretatt registreringer i Syltefjord, Hamningberg og Persfjord. Povl Simonsen og Unn Omberg gjorde en rekke funn i Syltefjord i 1970-72 og mange av disse knyttes til yngre steinalder. Funnene i Syltefjord er løsfunn av søkkesteiner og beinspisser. I Hamningberg finnes to lokaliteter; ei hule ved Syltefjordstaurene kalt "Oven" hvor det etter Simonsens oppfatning skal ha vært bosetting fra yngre steinalder og i Skjåvika (Simonsen 1976:12).

I Skjåvika har Guttorm Gjessing registrert flere lokaliteter fra Yngre steinalder (Gjessing 1938). Disse har vært undersøkt arkeologisk og en rekke funn er blitt gjort. Fiskekroker i bein, skiferkniver og pilespisser kom frem under utgravinga. Formene er typiske for periode II (3700-3000 f.Kr.) av yngre steinalder i Finnmark (Olsen 1994:68-70). Funnene vitner også om en vel tilpasset marin kultur. En rekke harpuner i bein, vadbein til å sette på båtripa samt en lang spiss laget av ei narhvaltann understreker dette (Simonsen 1976). Funnene indikerer samtidig at folkene i Skjåvika i yngre steinalder og tidlig metalltid hadde båt og at de fisket og fanget sel og småkval med disse.

I Persfjorden er det registrert 3 gammetufter som antas og være fra steinalderen. De er runde i formen, 4-5 m i diameter med en forhøyning i midten som kan være et ildsted.

I tillegg til de overnevnte registreringene har det også tidligere vært gjort flere lausfunn av ulike gjenstander. Funnet av spisser til spyd og harpuner ble bl.a. gjort i forbindelse med bygginga av veien utover fra Vardø (Sundve 1985:57).

SAMISK JERNALDER OG NYERE TID

De fleste kulturminnene fra denne tida er fangstanleggene og ledegjerdene for villrein. Dette er kulturminner av svært høy verdi og som utgjør kanskje det mest monumentale som vi finner i Nord-Norge. Det antas at fangstgropene er de eldste og at flere av dem kanskje ble anlagt i steinalderen. De var i bruk helt opp mot 1500 tallet, da stammen av villrein begynte å avta. Det kan synes som om ledegjerdene ble anlagt på denne tiden fordi reinen da endret trekkemønster og holdt seg lengre inn i landet (Vorren 1958:31). Ledegjerdene finner vi på Gargas, Ryggfjellet og Røyskattfjell (se figur 2, numrene 26-30). De ble registrert av Ørnulf Vorren allerede i 1939. Anleggene består av to konvergerende steinrekker som samler seg i en innhegning. Reinen ble drevet i flokk inn mellom gjerdene og presset inn i innhegningene. Her ble den så fanget med lasso og slaktet. Plassen inne i innhegninga kalles for Soattegarde som betyr "kampgården". Fra skriftlige kilder antydes det at fangster på 2-300 dyr kan ha forkommet i disse anleggene. Det tyder i så fall på en svært effektiv fangstmåte som har fått store konsekvenser for villreinbestanden (Vorren 1958). Det er også blitt registrert et mindre anlegg rett øst av Oardejavri. Stedet kalles Ravdulskáide og består av 5 fallgroper med en rekke cillaer og steingjerder i system. Hvordan dette er blitt brukt er mer uklart. Det kan synes som om anlegget representerer en overgangsform mellom fangstgropsanlegg og ledegjerder.

På Seglodden ble det registrert et anlegg i 1995 av Audhild Schanche og Tor Henrik Buljo. Registreringen ble gjort etter ønske fra Ørnulf Vorren og en samlet fremstilling er å finne i Vorrens nye bok (foreløpig ikke utgitt). Anlegget består av ledegjerder og cillaer og betegnes som et skyteskjulanlegg.

Anleggene av fangstgroper er mange i Varanger. Fra Tana og østover er det registrert over 3000 groper (Vorren 1958). Likevel er det innefor grensene for nasjonalparken bare funnet slike systemer i Syltefjorddalen. Som det går frem av figur 2 er det mange slike systemer på Varangerhalvøya, men nesten ingen innenfor grensene.

REGISTRERTE KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2001

Under feltarbeidet 2001 ble det registrert 129 automatisk freda kulturminner. Med unntak av 10 ligger alle innafør grensa som er foreslått for nasjonalparken. De registrerte kulturminnene faller i følgende kategorier:

TYPE KULTURMINNE	ANTALL
Geadgeborre	36
Cilla	5
Grav	45
Offerring	2
Åttetallsforma ildsted	4
Teltboplass	8
Urra	2 Urra 13Cekkeš
Lagringsgrop	2
Tuft	11
Torvringer	1
Sum	129

? *Geadgeborre* er et oppbevaringssted for fisk eller kjøtt. De anlegges i ur og sees som groper med voll rundt. Ofte finner man mose eller annen vegetasjon nedi gropa hvor blod og lignende har rent ned. De varierer i størrelse fra 0.5 m til 3 m i diameter.

? *Cilla* er skyteskjul for fangst av villrein. De sees i terrenget som halvsirkelformede oppmuringer i ur. Trekkveiene til rein kan ofte sees rett ved siden av disse.

? Gravene ligger enten alene eller i større gravfelt. De avtegner seg som lave, ovale røyser eller som forsenninger. De ligger ofte i ur.

? Offerringene er runde oppmuringer uten voll eller grop på innsida. 2-4m i diameter.

? Åttetallsforma ildsteder betegner et ildsted som består av to sluttede ringer. Den minste ringen er ildstedet, arran, mens den største er rommet rett inn av døra, uksadelen, til gammen eller teltet. De to rekkene som går fra arran til døra kalles *bearpmet*. Avgrensningen mot døra kalles *sealbma*.

? Teltboplasser er synlig som et ildsted på bakken. De ligger gjerne oppå en høyde med utsikt og som tidlig blir fri for sne.

? Vardene er steinformasjoner som enten tjener som merker i terrenget, offersted eller ledegjerder for rein. Man skiller her mellom *Urra* og *Cekkeš* *Urra* er en varde som står som markør på en fjelltopp eller lignende. En *Cekkeš* er en veivarde som står i et flatt, veiløst terreng.

? Lagringsgropene er gjerne anlagt oppå høyder som raskt blir snefrie om våren. De tjener som lager for mat og redskaper som man ikke behøver en viss tid på året.

? Tuftene faller i dette arbeidet i to kategorier. Den ene er de runde tuftene som er rester etter samiske bæljegammer. Den andre typen er firkantige som antagelig er rester fra utmarkslåttene eller sæterdrift.

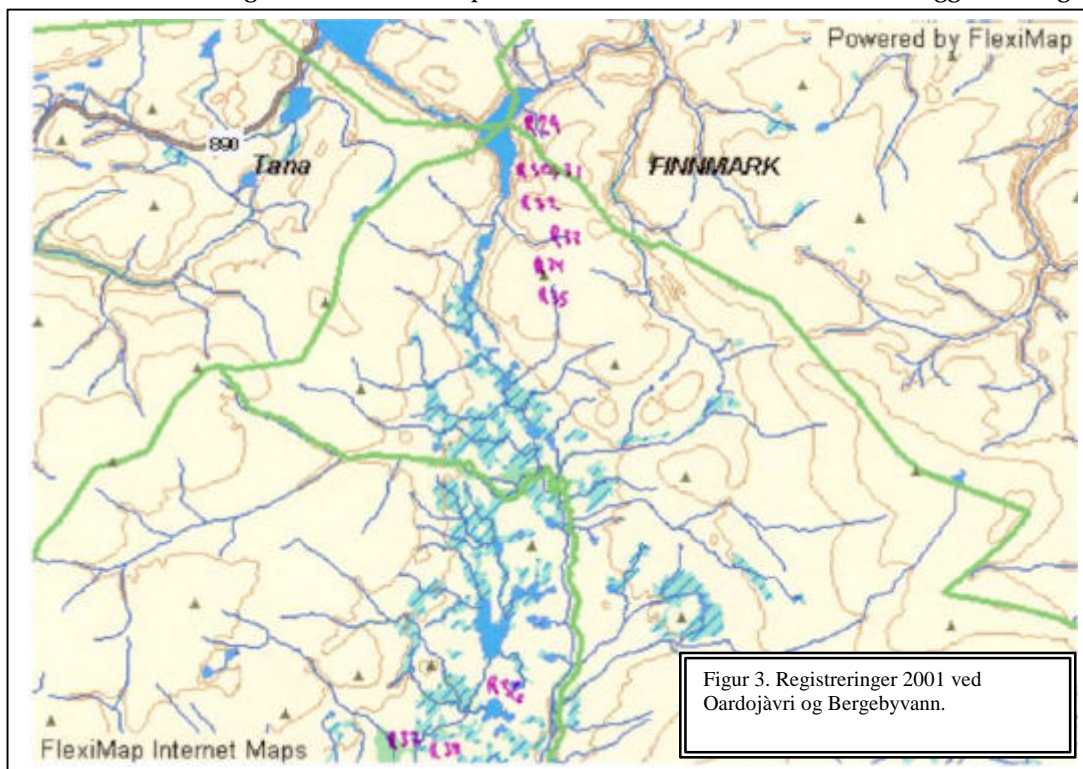
? Torvringer fant vi bare en av. Det er en oppsamlingsplass for torv som skal tørkes og siden brukes til brensel. Torvringene kan forveksles med runde tufter, men har ingen inngang og svært kraftige voller.

Dette er et utsnitt av de kulturminnene på Varangerhalvøya. I tillegg kommer fangstsystemene, sporene fra steinalderen og restene fra nyere tid. Myter og sagn knyttet til naturformasjoner og steder i landskapet faller også utenom, men disse danner nok et vesentlig element i hvordan landskapet tidligere har blitt "lest" og oppfattet.

OARDEJÁVRI

Oardejávri ligger midt inne på vidda mellom Båtsfjord og Nesseby. Fire kommunegrenser møtes her og vannet har slik sett en sentral plass regionalt. Oardejávri har også hatt stor betydning for Varangerfolket helt frem til i våre dager. Det har vært ansett nærmest som et forråds-kammer både sommer og vinter på grunn av sin fiskerikdom. Det er derfor naturlig at det er registrert en rekke tufter og kulturminner i nærheten. Vannet ligger like utenfor nasjonalparkgrensa. Kulturminnene her er tidligere dokumentert av Vorren og Eriksen i "samiske offerplasser", men registreringene dekker ikke alle typer kulturminner i området.

Registreringene er noe uklare, spesielt i forhold til offerringen som beskrives. Mens Vorren og Eriksen beskriver en offerring beliggende på en morenerygg i sørøst enden av vannet, ble det i 2001 registrert en offerring et godt stykke nord for denne (se registrering R1). Ringen ligger i nedkant av et lite klippefremspring helt ned mot vannet og er ca 4,5 m i diameter. Denne ble ikke observert av Vorren og Eriksen (Eriksen pers kom). Det ser derfor ut til at det ligger to ringer

ved vannet. Hvilken av disse som er Isak Olsens "Haard Puolchzio" er slik sett vanskelig å avgjøre. Funnene bekrefter Oardejávri som et knutepunkt i Varangerfolkets tilværelse og som en viktig del av næringsveiene i gammel tid.

Ved Vorren og Eriksens ring ligger det 6 sirkelformede tufter. Bortsett fra en gammetuft (K4) som ble tolket som en opplagringsgamme, var alle trolig spor etter bæljegohti fra ulike tidsrom. Det er vanskelig og avgjøre hvor gammel de eldste av disse tuftene kan være. Vorren og Eriksen gjorde dateringer på bein i møddingen like nedenfor haugen, som viste AD 1460-1650. Dette bør indikere en minimumsgrense for boplassenes alder. De yngste tuftene hadde kraftige voller, var gressbevokst og var lett synlig i terrenget. De eldste var knapt synlig på overflata. Likevel var tuftenes form ganske like. De hadde inngang ned mot vannet og en størrelse på 4,5 – 5m i diameter.

Vorren og Eriksen nevner to graver, men kun en av disse blei identifisert i 2001.

SUAVVEJOHKA

På vei ned fra Oardejávri mot Bergeby, endrer landskapet seg radikalt. Ved Oardejávri er vegetasjonen meget sparsom med nakne grusrygger og flater. Enkelte steder vokser det gress, lyng og dvergbjørk, men landskapet har et tydelig høyfjellspreg. Mot Stallojávrit tiltar vegetasjonen gradvis og ved Bergebyelva (Suavvejohka) og Jakobselvkroken (Å nnejokkmohka) finner vi et tjukt vegetasjonsteppes over hele området. Store våtmarksområder med myr og tjern samt et nærmest ugjennomtrengelig kratt nær vannveiene gjør terrenget vanskelig å ferdes i på sommerstid. Tilsvarende vanskelig blir det å registrere kulturminner. Kulturminner av mindre monumental karakter enn store tufter og fangstgravanlegg, forsvinner raskt i dette landskapet og det er ofte tilfeldigheter som gjør at man støter på dem. Visuell betraktning av terrenget kan gi noen ideer om hvor det ideelt sett bør kunne ligge en boplass (dette var tilfellet med R8, se registrering), men generelt sett er dette et svært vanskelig terreng å finne kulturminner i. Fra historiske kilder kjennes det til at det har vært stor aktivitet i området, spesielt i forbindelse med utmarksslåttene og fangstanleggene. Disse er synlige på begge sider av skåidien mellom elvene (se figur 4). Det betyr bare at kulturminnene ligger skjult under et tjukt teppe av vegetasjon. Det er derfor ut fra et kulturminnevernmessig synspunkt liten grunn til å legge restriksjoner på området mellom Bergebyelva og Jakobselva utover normal ferdsel.

SKALLELV

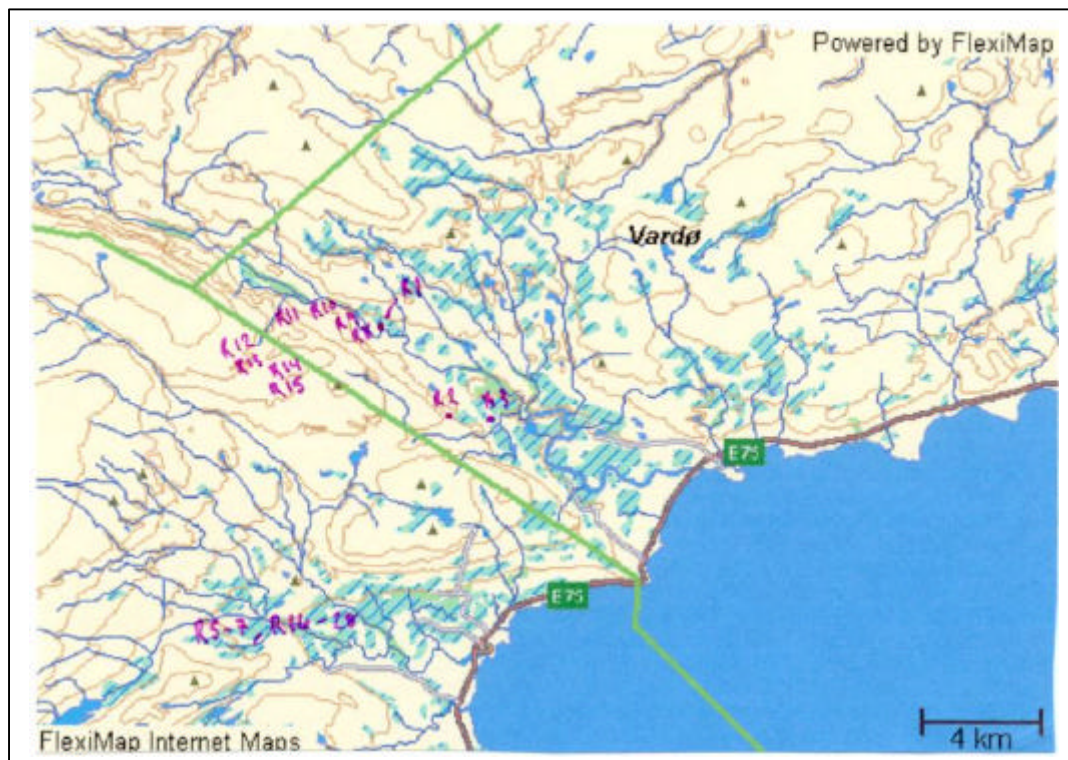
Skallelv er ei lita bygd noen få mil Nordøst for Vadsø. Elva er fiskerik og området ellers rikt på bær og ryper. Det er derfor et mye brukt utfartssted for folk i området.

Vi startet arbeidet her ved den øverste hytta på vestsida av elva og snakket med elvevakta om kulturminner i området. Han var godt kjent i området og visste om en rekke graver/kjøttgjemmer i ura ned mot sjøen, men hadde ikke sett noe lengre opp.

Området rundt Skallelv danner et lite "nes" i nasjonalparken (se kartet på figur 4). Området ligger fra 30 til 50 meter over havet. En rekke skyteskjul og kjøttgjemmer vitner om at området mellom Skallelv og Vasavann har blitt brukt i fangstsammenheng. Det ser også ut til at elvefarene utgjør naturlige trekkveier for reinen ut fra topologiske forhold og fordi vannveiene er relativt vegetasjonsrik. Det er derfor trolig at jegerne i sine skyteskjul har hatt muligheten til å komme nært innpå reinen i dette området slik at jakt med pil og bue har kunnet gi utbytte. Cillaene ligger fra 10 –30 meter unna stiene som reinen i dag følger, slik at det er sannsynlig at disse har vært i bruk i en tid før geværet ble innført og er antagelig eldre enn 1600- tallet. Noen nedre datering av

disse kulturminnene er ikke mulig å gi. Noen av dem går kanskje tilbake til steinalder og gir slik sett et bilde av en fangstkultur med svært gamle røtter. Det er naturlig å knytte kjøttgjemmene opp til skyteskjulene fordi de ligger tett inntil hverandre.

På nordsida av Skallelv ble det registrert et stort gravfelt i ura ved Holmfjellet (Suolovarri). Gravene fulgte høyden på en morenerygg og lå relativt tett. De var ikke morfologisk lik, men varierte fra røyser til nedgravninger, runde og ovale. Gravfeltet er antagelig meget gammelt, men noen nærmere datering er ikke mulig å gi.

Figur 4. Reigstreringer 2001 i Skallelv og Komagvær.

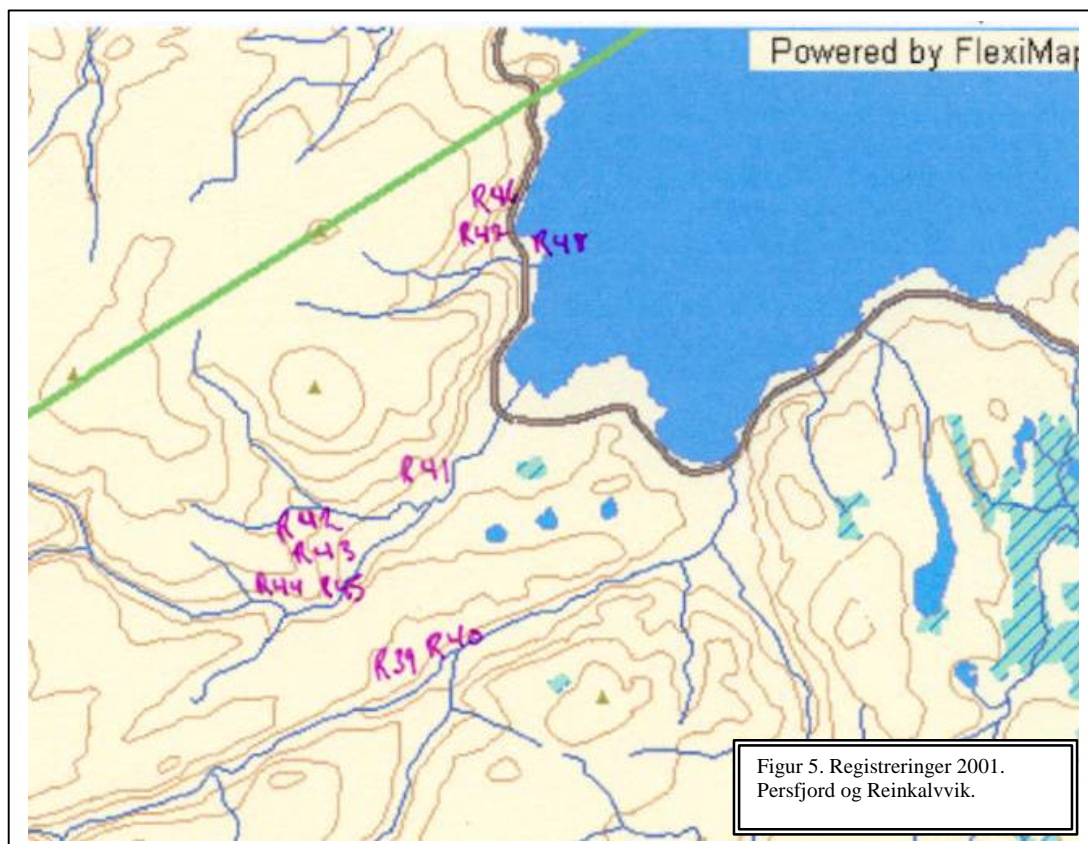
KOMAGVÆR (CAVNAT)

Komagvær er ei bygd noen mil videre mot Vardø fra Skallelv. Området er et populært hytte- og utfarts område og Komagelva er svært rik på fisk.

Det laveste punktet på grensa til nasjonalparken ligger på 56 m.o.h. mens landskapet generelt sett ligger på rundt 70 meter. Området innover dalen og oppover mot Grythaugen (Stuorra Ruito) ble undersøkt. Dette ble tidligere benyttet til slåttemark, og Abrahamsenslåtta ligger rett innfor grensa, oppover Komagelva. I dag er det et populært turterreng

I området fra Porten og oppover mot Grytfjellet ble det registrert en rekke kjøttgjemmer og boplasser. Av mer spesiell karakter var noen steinformasjoner på toppen av ryggen opp mot Grytfjellet. Her fant vi en varde (Urta) beliggende i ei stor kvartsåre. Varden hadde svært spesielle steiner lagt opp på ei kvartsittblokk. Blokk og enkelte av steinene rundt så ut til å ha slagmerker og kan ha utgjort en viktig kilde for tilgang til råstoff til steinalderredskaper. Store mengder kvarts og kvartsitt var synlige. På en terrasse rett øst av dette, nede i et uttørka elveleie fant vi et stort gravfelt. Gravene er svært uvanlige i og med at de ligger ca 300 m over havet og langt inn på fjellet. Morfologisk sett var de svært lik graver nede ved kysten, ca 1,5 – 2m lange røyser og oval i

formen. Røysene var nesten ikke synlige på overflata og så ut til å være svært gamle, de kan være så gamle som steinalderen.

PERSFJORD (BIESAVUODNA)

Persfjorden ligger ca midtveis mellom Hamningberg og Vardø. I utkastene for nasjonalparken fra 26 Juni 2001, inneholdt ikke Persfjorden. Dette er senere revidert og kyststrekningen fra Persfjord til innerst i Syltefjord er tatt med. Et lite område øst av Hamningberg, fra Ovnene til Munken, er utelatt fordi det allerede er et verna område. Under registreringsarbeidet i Persfjorden var det forventet å gjøre funn fra steinalderen. Registreringene fra Seglodden i 1995, viste at disse områdene er rike på kulturminner. Under registreringene i 2001 ble det imidlertid ikke registrert kulturminner datert til steinalderen, noe som kan forklares av stor sandflukt nede ved strandsonen. Samtidig som sandflukt fører til at nye områder avdekkes, skjuler den også spor, slik som steinredskaper.

I Persfjorden er strandterrassene etter havsenkinga svært tydelige og ligger som slake, lyngbevokste flater innover landet. Innlandet synes også å være lett tilgjengelig fra fjordbunnen og innover Jonnejokskáidi. Det bærer sterkt preg av de to elvene Tverrelva (Gaskajohka) og Vesterelva (Jonnejohka) som renner ut i fjorden. Elvene har gjennom tida gravd nye løp ned mot havet, noe som også kan forklare mangelen på steinalder i området. Landskapet har meget spesielle, værslitte bergformasjoner som står som trolske søyler ut mot havet. Skuringsstripene fra istida sees tydelig på begge sider av dalføret innover landet, som lange parallelle striper i fjellet. Opplangs elvene er det frodige beitemarker som vitner om lang gårdsdrift. Ennå drives det med sauer i fjorden om enn i liten målestokk. Vi kom over firkantige tufter og torvstakker, som trolig stammer fra sæterdrift.

Det er tidligere blitt registrert flere gammetufter i området rundt hovedveien ved Gaskajohkas utløp. Tuftene ble registrert i 1991 og er nyere tids gammetufter og hustufter. I

1949 skulle Trygve Thoresen grave ut ei hustomt i Persfjorden. Han gjorde da et funn av ei støypeform i stein. Forma kunne støype knapper på den ene sida og en prydegjenstand på den andre. Funnet av forma kan være med på å gi tuftene i fjorden en løs datering. Uten at jeg her skal gi meg ut på noen nøyaktig datering av funnet vil jeg anta at støypeforma er etterreformatorisk. Det samme er antatt om de tuftene som ble registrert i 1991 og også om de tuftene og torvstakken som vi så. Funnene tyder på et kulturmiljø hvor husdyrhold, jordbruk og fiske har vært hovedaktivitetene. På Friis sine etnografiske kart fra 1861 står det avmerket 3 norske familier i fjorden. Dette stemmer godt med det bildet som funnene gir.

Likevel blir dette bildet noe forstyrret av gravfeltet i Reinkalvvika og de store kjøttgjemmene ved Jonnejohka. Dette er kulturminner av typisk samisk karakter og de vitner om at Persfjorden har ei annen historie forut for disse tuftene også. Ei historie som ikke bærer preg av husdyrhold, men av jakt og fangst. Det kan derfor se ut som om Persfjorden har i hvert fall to bruksfaser. En fase av gammel jaktkultur og en annen hvor jordbruk og fiske har vært viktigste næringsvei.

REINKALVVIKA (MIESAVUODNA)

Miesavuodna ligger 2 km rett nord av utløpet til Jonnejohka og den vakte vår interesse fordi Miesa betyr nettopp reinkalv. Elva som renner ned i vika heter også Miesajohka og vi antok derfor at området kunne være interessant med henhold til kulturminner. Vi visste også at det i 1995 var blitt foretatt et omfattende registreringsarbeid for Samisk Kulturminneråd på Seglodden som ligger noen km nærmere Hamningberg. På Seglodden ble det registrert 115 ulike røyser og anlegg samt et fangstanlegg på 10 cillaer ved Seglkollen. Det kunne derfor være interessant å se om man kunne se noe lignende i Reinkalvvika.

Området består i all hovedsak av ur. Store og små skiferheller ispedd noe rullestein ligger i ei relativt bratt skråning opp av havet. Enkelte plataer har blitt dannet av havsenkingen og på disse plataene fant vi store samiske, gravfelt, små og store turistrøyser, skyttergraver fra krigens dager og fundamenter til gamle kraftledninger. Alt i en salig blanding. Ved flere anledninger gikk konstruksjonene inn i hverandre, stein hadde blitt fjernet fra det ene for å bygge det andre og stedet ga et ganske merkelig inntrykk. Hovedveien skjærer rett i gjennom denne ura og turistrøysene var følgelig anlagt nær ved denne. Likevel var det forbausende å se hvor mye arbeid som enkelte hadde lagt i sine røyser. Enkelte av dem lå et godt stykke opp i ura, på noen av dem hadde "byggmesteren" skrevet navnet sitt. Andre igjen besto bare av noen få stein oppå hverandre, mens atter andre hadde bygd store murkonstruksjoner uvisst av hvilken årsak. De siste var følgelig vanskelig å skille fra skyttergravene og de konstruksjonene som hørte til den tyske aktiviteten i området. Det kan virke som om turistbusser har hatt stoppested her på vei mot Hamningberg og at turistene har bygget varder for tidtrøitens del. Det er vel unødvendig å si at dette er en uheldig aktivitet i et gammelt gravfelt.

KONKLUSJON

Nasjonalparken på Varangerhalvøya rammer inn et område av stor kulturhistorisk betydning. Som det går frem av rapporten er det et betydelig tidsdyp som er representert samtidig som det vitner om kulturer og tenkemåter som i dag ikke eksisterer. Kulturminnene ved Oardejävri er et godt eksempel på dette. Kulturminnene står i sterk kontrast til de nybygde hyttene som står i det samme området. De vitner om en helt annen tid med helt andre mål og et forhold til omgivelsene som i en helt annen grad bærer preg av nærhet og integrasjon enn det som nå er tilfellet. Det er

også viktig å ta innover seg at det dreier seg om et svært gammelt kulturlandskap og ikke jomfruelig villmark slik man lett kan ledes til å tro. De endeløse viddene og klare elvene som svinger seg ned mot havet har utgjort næringsgrunnlaget for folk i tallrike generasjoner. Det som kan se ut som et uberørt landskap har historier, sagn og minner knyttet til seg som det ennå i dag finnes rester av. Det er derfor slik jeg ser det riktig og viktig og verne området i et slikt perspektiv. Samtidig er kulturminnene generelt sett ikke truet på noen måte. Enkelte områder som Oardejävri og gravfeltet i Reinkalvvika står i fare for å bli ødelagt, mens området mellom Jakobselv og Bergebyelva ligger relativt trygt. Det er derfor etter mitt skjønn to forhold som bør taes i betraktning før man vedtar noen endelig beslutning i saken.

- 1) Nasjonalparken bør utvides til å omfatte Oardejävri. Enten ved at den østre bredden faller inn under verneplanen, men allerhelst bør hele vannet trekkes inn.
- 2) Området mellom Jakobselv og Bergebyelva kan taes ut av verneplanen. Kulturminnene her er ikke truet. Samtidig er hovedtyngden av kulturminnene her på utsiden av området. Fangstgropene ligger i hovedsak på vestsiden av Bergebyelva og på østsiden av Jakobselv. Ut fra et kulturminneverns perspektiv ville et vern av disse områdene ha større betydning enn det området som nå er foreslått.

Et moment som jeg også gjerne vil trekke frem er bygginga av turistrøyser i Reinkalvvika. Disse røysene er etter hvert blitt et stort problem over hele Finnmark. Det er reist et kjempemessig antall røyser langs hele veien mot Nordkapp og mange av disse ligger i forminne områder som er meget sårbare. Røysbygginga er en type "tagging" som virker meget skjæmmende på de gamle kulturlandskapene. Den virker også direkte ødeleggende ved at det ut fra uvitenhet brukes stein fra graver til å bygge varder. Det kan virke som om trangen til å sette igjen et lite minnesmerke for å markere at "jeg har vært her" er meget sterk. Jeg tror likevel at de tilreisende vil forstå problemet dersom de får opplysninger om dette. Jeg tror derfor at man bør oppfordre sterkt til at folk i størst mulig grad lar steinene ligge der de ligger og samtidig informere om at de ferdes i et kulturlandskap hvor kirkegårdene ikke alltid er inngjerd og lette å se. Man bør også sterkt vurdere et forbud mot denne typen "tagging" inne i nasjonalparkene.

MUNTLLIG INFORMASJON ER BLITT HENTET INN FRA:

Ørnulf Vorren, Hans Kristian Eriksen, Per O. Andersen, Øystein Nilsen, Kjersti Schanche, Audhild Schanche, SvenErik Grydeland, Svein Ottar Hellander, Ivar Pedersen, Olav Dikkanen samt elvevakter og folk i fjelltjenesten.

Jeg takker så meget for informasjonen.

FIGURLISTE OG TABELLER

Figur 1. Kart over området som er foreslått vernet. Tidligere registrerte fangstsystemer er tegnet inn samt de registrerte områdene i 2001.

Figur 2. Kart over registreringer som ble gjort på begynnelsen av 70-tallet. Hentet fra Simonsen 1976.

Tabell 1. Oversikt over de registreringene som ble gjort i 2001.

LITTERATURLISTE

Eriksen, Hans Kristian 1989 På mjuke skinnsko gjennom historia. *Stonglandseidet, Nordkalottforlaget 1989*

Gjessing, Guttorm 1938 Der Kûstenwohnplatz in Skjävika *Acta Archaeologica IX:3, s. 175-183*

Hesjedal, Damm, Olsen, Storli 1996. Arkeologi på Slettnes. *Tromsø museums skrifter XXVI*

Nilsen, Øystein 1990 Varangersamene- boplasser og ressurser *Varjat Sami Musea*

Olsen, Bjørnar 1994 Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie. *Universitetsforlaget, Oslo.*

Schanche, Kjersti 1994 Hus og samfunn i Varanger omkring 2000 f.Kr. *Doktorgradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø*

Simonsen, Povl 1976 Båtsfjord kommune, Finnmark. *Registreringer av fortidsminner i Nord-Norge. Hefte 1. Tromsø Museum*

Solberg, Ole 1911 Eisenzeitfunde aus Ostfinnmarken. *Christiania Videnskabselskabers skrifter nr 7*

Sundquist, Øyvind 1999 Traces of iron in prehistoric Finnmark. *Fennoscandia Archaeologica XVI Suomen Arkeologinen Seura. Helsinki*

Sundve, Erling 1985 Nord-Norske nasjonalparker. *Fritt Forlag Finnmark*

Vorren, Ørnulf 1958 Samisk villreinfangst i eldre tid. *Ottar nr. 17 (Juni 1958 nr.2)*

Vorren og Eriksen 1993 Samiske offerplasser i Varanger. *Nordkalott-Forlaget 1993*

